

Idea i założenia projektu

W „przegrzanym świecie” (*overheated world*)¹, który, jak podkreślał antropolog Thomas Hylland Eriksen, oznacza nie tylko podnoszenie się temperatury planety, lecz także zawrotną prędkość, z jaką zachodzą dziś zmiany, coraz silniejsze jest przekonanie co do pilnej potrzeby zaangażowania uniwersytetu w wypracowywanie strategii prewencji i przetrwania w związku z kryzysem klimatycznym i społeczno-ekologicznym. **Starając się praktykować naukę publiczną, zakładamy, że to właśnie wiedza, teorie oraz wyniki badań realizowane lokalnie i w mikroskalach mają znaczenie w kształtowaniu globalnych obiegu wiedzy nauk humanistycznych i społecznych.**

Mimo że świat osiągnął pewien konsensus co do konieczności wdrażania polityki dekarbonizacji i rozwijania niskoemisyjnej infrastruktury, proces ten w różnych częściach świata przebiega na wiele sposobów. Niewielka jest przy tym wiedza na temat jego rzeczywistych uwarunkowań oraz przebiegów. Jeszcze mniej wiadomo na temat oddolnego, społecznego sposobu rozumienia i doświadczania zarówno kryzysu klimatycznego, jak i społeczno-kulturowych, środowiskowych i ekonomicznych przemian związanych z dekarbonizacją i transformacją.

Idea empirycznego badania lokalnych sposobów doświadczania kryzysu klimatycznego oraz preludium transformacji energetycznej wokół kopalni i elektrowni Turów w gminie Bogatynia na Dolnym Śląsku pojawiła się w 2021 r. Od tego czasu dr hab. Katarzyna Majbroda, Prof. UWr prowadziła badania antropologiczne wokół kompleksu Turów, przyglądając się życiu mieszkańców i mieszkańek regionu w obliczu transformacji. Rozpoczęcie badań terenowych w ramach projektu badawczego w 2025 r. motywowane było potrzebą rozszerzenia teorii społecznej o zagadnienia związane z kryzysem klimatycznym i rozwijanie kompleksowych badań, które uwzględniałyby społeczno-kulturowe konsekwencje procesów zachodzących w polityce i ekonomii wokół problemu wydobywania paliw kopalnych. Polityka energetyczna kraju ma ogromne skutki społeczno-środowiskowe, klimatyczne, ekonomiczno-polityczne, materialne, technologiczne, a także kulturowe i z tego względu zachodzi potrzeba badania jej wpływu również na małe, transgraniczne lokalności, jak obszar wokół kompleksu Turów. Transformacja energetyczna jest nie tylko procesem ekonomicznym i technologiczno-środowiskowym, lecz także procesem głęboko społecznym i kulturowym, który należy wszechstronnie poznać i opisać.

Głównym celem zaplanowanego projektu jest zbadanie i analiza sposobów rozumienia kryzysu klimatycznego i doświadczania transformacji węglowej przez lokalną społeczność żyjącą na obszarze i w bliskim sąsiedztwie Zagłębia Turoszowskiego w gminie Bogatynia na Dolnym Śląsku, a także antropologiczna diagnoza lokalnych sposobów rozwijania praktyk i strategii przetrwania i sposobów projektowania przyszłości

¹ T.H. Eriksen (2016), *Overheating. An Anthropology of Accelerated Change*, London: Pluto Press.

w oddolnych procesach biegnących równolegle do planowanej dekarbonizacji i sprawiedliwej transformacji.

Kopalnia i elektrownia Turów od ponad 60 lat stanowią niezwykle ważne elementy krajobrazu kulturowego Dolnego Śląska. Kreują przy tym krajobraz sporny: jest to krajobraz antropogeniczny – zmieniony przez człowieka oraz krajobraz zaburzony – będący konsekwencją wysokiej emisyjności CO₂, zanieczyszczenia powietrza, skażenia gleb, problemów z wodą, a także pejzaż postindustrialny. **Aktualnie jest to obszar eksperymentu w wielu znaczeniach tego słowa - to swoiste laboratorium testowania i sprawdzania założeń transformacji energetycznej, ale także ogromne wyzwanie dla społeczności lokalnej oraz władz i decydentów nie tylko na poziomie krajowym, ale także europejskim.** Turów jak w soczewce skupia różne sprzeczne interesy, odmienne perspektywy i sposoby stanowienia określonych hierarchii społeczno-kulturowych, środowiskowych, ekonomicznych, materialnych i politycznych. W ramach projektu zostanie przeprowadzona analiza uwarunkowań i kontekstów transformacji energetycznej, a także powiązanych z nimi mechanizmów przyjmowania za naturalne w obiegach naukowych i publicznych dyskursywnych dychotomii: ekologia/ekonomia; natura/technologia, lokalne/globalne, problematyzując przy tym kategorie tj. dobrostan, zdrowie, bezpieczeństwo, zrównoważony rozwój oraz sprawiedliwa transformacja energetyczna.

Projekt realizowany jest w gminie Bogatynia na Dolnym Śląsku, geograficznie na Trójstyku, w Górnych Łużycach, na pograniczu Polski (Dolnego Śląska), Czech (Kraju Libereckiego) oraz Niemiec (Saksonii). Jest to unikatowy zakątek Polski: sporny krajobraz transgraniczny z ogromnym potencjałem dla sprawiedliwej transformacji. Na mocy unijnej polityki oraz krajowych strategii dekarbonizacji obszar wokół kompleksu Turów został włączony w globalne dążenie do maksymalnego zredukowania emisyjności CO₂. Lokalność tego złożonego procesu przecina się z globalną i europejską polityką Zielonego Ładu, założeniami neutralności klimatycznej i zerowej emisyjności do 2050 roku oraz ze światowymi strategiami zapobiegania lub łagodzenia skutków kryzysu klimatycznego. **Teren badań, który narasta w toku realizacji kolejnych etapów projektu, ma zatem transnarodowy wymiar, poszerzając geopolityczny i kulturowy kontekst podejmowanych analiz i formułowanych diagnoz dotyczących preludium transformacji energetycznej na Dolnym Śląsku.**

Społeczności zamieszkujące obszary wydobywania paliw kopalnych i innych surowców postrzegane bywają w kategoriach ofiar wykorzystanych przez kapitalistyczny system rozwoju i modernizacji, jako tzw. „dotknięte społeczności” (*affected communities*). Tymczasem badania empiryczne pokazują, że relacje i procesy zachodzące na terenach poddawanych industrializacji w toku rozbudowywania przemysłu wydobywczego rozgrywające się w makro-i mikroskalach są dużo bardziej złożone i nieoczywiste.

Mając świadomość uwikłania procesów transformacyjnych w relacje władzy i sieci zależności politycznych oraz ekonomicznych, postrzegamy konflikt jako rodzaj conceptualnej pułapki polegającej na szybkim określeniu jego stron z pozycji badacza i badaczki. Lokalne społeczności mają bardzo zróżnicowane opowieści o swoim doświadczeniu i ocenie dynamiki zmian w regionie. Naszym celem jest zebrać te opowieści i pokazać ich nieoczywistą

różnorodność wraz z napięciami, jakie pojawiają się na obszarze sąsiadującym z turowskim kompleksem wydobywczo-energetycznym.

Uruchomienie **perspektywy antropologicznej wspartej teoriami nauk społecznych i humanistycznych** pozwala na dostrzeżenie różnych postaw oraz oczekiwań wielu podmiotów wobec transformacyjnej przyszłości. Osoby, których aktywnościom i przedsięwzięciom się przyglądamy, nasi rozmówcy i rozmówczynie to przede wszystkim niegdysiejsi mieszkańcy Wigancic Żytawskich, Rybarzowic, mieszkańcy Bogatyni, Zgorzelca, Opolna Zdroju, Jasnej Góry, Wyszkowa i okolicznych wiosek. Znaczna część partnerek i partnerów prowadzonych przez nas badań to osoby pracujące w kopalni i w elektrowni, drobni przedsiębiorcy oraz tzw. więksi gracze liczący się w tym regionie. To także osoby stowarzyszone w organizacjach pozarządowych, lokalni urzędnicy, konserwatorzy zabytków, aktywiści oraz lokalne działaczki i działacze podejmujący inicjatywy na rzecz rozwijania i zachowywania materialnego i niematerialnego dziedzictwa regionu. **Projekt ma na celu zbadanie i opisanie oddolnych perspektyw oraz lokalnych sposobów doświadczania transformacji energetycznej na Dolnym Śląsku. Istotnym aspektem naszych badań jest pytanie, co oznacza sprawiedliwa transformacja i w jakich realiach polityczno-ekonomicznych oraz społeczno-środowiskowych może być realizowana.**

Wsluchujemy się w historie konkretnych ludzi, w których materializują się ich doświadczenia: pamięć rozwoju przemysłu, wysiedlenia i przesiedlenia spowodowane rozbudową przemysłu wydobywczego, strategie praktykowania międzygatunkowego sąsiedztwa, obawy, troski, nadzieje, prognozy związane z procesem dekarbonizacji i „życiem po węglu”. Przyglądamy się temu, jak wygląda „życie na węglu”, jak od lat społeczność lokalna wpłata węgiel brunatny w procesy tożsamościowe oraz dziedzictwo kulturowe regionu. Obserwujemy, w jaki sposób funkcjonują w sąsiedztwie kopalni i elektrowni, jak doświadczają przeobrażeń środowiska i powstawania krajobrazów energetycznych. Przyglądamy się temu, jak różni aktorzy transformacji (urzędnicy, decydenci, aktywiści, przedstawiciele III sektora, lokalni działacze i działaczki) antycypują przyszłość regionu, jakie relacje współtworzą i jakie strategie przetrwania rozwijają w obliczu dekarbonizacji. **Zakładamy przy tym, że transformacja energetyczna oraz rozwijane wokół niej nierzadko sprzeczne dyskursy powinny być wprowadzane do świadomości społecznej, a debata na temat dekarbonizacji powinna uwzględniać oddolne perspektywy oraz lokalne wiedzę i doświadczenia konkretnych społeczności, jest to bowiem także transformacja społeczna i kulturowa w kierunku bardziej sprawiedliwego świata i jego odpowiedzialnej ekologicznie przyszłości.**

Zespół badawczy

Zespół badawczy pod kierownictwem dr hab. **Katarzyny Majbrody** prof. UWr współtworzą: dr hab. **Paweł Klint** prof. UWr (Instytut Historii), dr hab. **Dorota Kołodziejczyk** prof. UWr (Instytut Filologii Angielskiej) oraz dr hab. **Jacek Schindler** (Instytut Kulturoznawstwa). Dominująca w projekcie perspektywa poznawczo-badawcza, wraz z teoriami i metodami jakościowymi antropologii społeczno-kulturowej jest wzmacniania i uzupełniana przez teorie,

kategorie analityczne oraz narzędzia badawcze z zakresu ekonomii politycznej, literaturoznawstwa, *environmental studies*, ekokrytyki, humanistyki środowiskowej, archiwistyki, historii regionalnej, historii industrializacji, krytycznych studiów kulturowych, humanistyki publicznej oraz nauki obywatelskiej.

Kontakt

Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UWr

Ul. Szewska 50/51

e-mail: katarzyna.majbroda@uwr.edu.pl

Inspiracje teoretyczne

Wiodącą dyscypliną naszych badań jest antropologia społeczno-kulturowa (oraz jej subdyscypliny – antropologia przyszłości, antropologia środowiskowa, *anthropology of energy*², *anthropology of resource extraction*.³ Wyobrażamy sobie antropologię jako soczewkę, która pozwala dostrzec i poznać nowe wymiary transformacji energetycznej oraz opisać jej przebiegi, tarcia, zmienne skale i wielowątkową dynamikę. Mamy nadzieję, że takie stosowanie narzędzi antropologicznych przyczyni się do przekształcania debaty na temat transformacji energetycznej, reorientując ją na nieoczywiste ścieżki. Projekt czerpie również inspiracje teoretyczne z ekonomii politycznej (Polanyi)⁴, humanistyki środowiskowej i *environmental studies*, *multi-sited ethnography* (George Marcus)⁵, *multisited ethnography* (Kaushik Sunder Rajan)⁶, etnografii późnego industrializmu (Kim Fortun)⁷, etnografii globalnych powiązań (Anna Lowenthaupt Tsing)⁸, STS.⁹

Wielogatunkowe sąsiedztwo ludzi, węgla, technologii i środowiska stanowi wyzwanie dla podejmowanych przedsięwzięć badawczych i analitycznych. Splecione infrastruktury społeczno-ekonomiczne, technologiczno-środowiskowe i materialno-polityczne dostrzegane w procesach становienia określonych dyskursów oraz (de)stabilizacji praktyk społecznych w obliczu kryzysu klimatycznego i dekarbonizacji postrzegamy w kategoriach emergentnych więcej-niż-społecznych asamblaży, sięgając do wybranych koncepcji oraz

² D. Boyer, *Energopolitics: Wind and Power in the Anthropocene*, Durham–London: Duke University Press.

Lolum T., Abram S., N. Ortar (eds.) (2021), *Ethnographies of Power. A Political Anthropology of Energy*, New York, Oxford: Berghahn Books.

³ A. Hornborg (2019), *Nature, Society and Justice in the Anthropocene. Unraveling the Money- Energy Technology Complex*, Cambridge: Cambridge University Press.

⁴ K. Polanyi (2001), *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, Boston: Beacon Press

⁵ G. Marcus (1995), *Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography*, „Annual Review of Anthropology” 24, p. 95-117.

⁶ K. Sunder Rajan (2021), *Multisited: Ethnography as Diasporic Praxis*, Duke: Duke University Press.

⁷ K. Fortun (2012), *Ethnography in Late Industrialism*, „Cultural Anthropology” 27/3, p. 446-464.

⁸ A. Lowenthaupt Tsing (2024), *Friction: An Ethnography of Global Connection*, Princeton: Princeton University Press.

⁹ S. Jasanoff (2004). *States of Knowledge: The Co-Production of Science and Social Order*, London–New York: Routledge.

kategorii analitycznych posthumanistyki, nowych materializmów, Studiów nad Nauką i Technologia, etnografii transrelacyjnej, by je rozsupływać w poszukiwaniu przyczyn, wzorów połączeń i splatać w niepróbowane jeszcze konfiguracje.

Geopolityczne i ekonomiczne wątki badawcze osadzone są w ekonomii politycznej, krytycznych studiach nad kapitalizmem i postsocjalizmem oraz studiami postzależnościowymi.

Badając preludium transformacji energetycznej na Dolnym Śląsku jesteśmy świadomi pułapek epistemologicznych i otwarci na to, co nieprzewidziane: nowe wątki badawcze, inspiracje teoretyczne, kategorie analityczne oraz przydatne narzędzia, których użycie wyklaruje się w toku pogłębiania naszego uczestnictwa w badanej rzeczywistości.

Założenia metodologiczne

Projekt osadzony jest w metodologii badań jakościowych, łącząc różne metody i techniki badawcze. Poruszając się w terenie lokalnych i globalnych powiązań, różnych skal i temporalności, podążając za ludźmi, biografiami, historiami, za złożem, industrialną infrastrukturą, przemianami środowiska i krajobrazu, sięgamy do etnografii wielostanowiskowej. Unikając ryzyka przeoczenia różnych perspektyw licznych podmiotów w obliczu transformacji w toku poznania zwracamy się do etnografii o wielu usytuowaniach. Osadzenie terenu naszych badań w złożonej ramie temporalnej wymaga uwzględnienia perspektywy i metod badawczych historii oraz komparatystyki. Przeprowadzamy wywiady, uczestniczymy w lokalnych wydarzeniach, towarzyszymy naszym współpracownikom w terenie w ich codziennym życiu zarówno w sytuacjach rutynowych, jak i odświętnych.

W laboratoryjnym modusie pracy nie zakładamy, iż teren naszych badań składa się z określonych, domkniętych domen, które odkrywamy i nazywamy w miarę zagęszczania w nim swojej obecności. Dostrzegamy, że powiązania ludzi, energii, technologii, materii i środowiska, które obserwujemy, mają charakter głęboko relacyjny. Nie prowadzi to jednak do traktowania tego, co techniczne i przemysłowe, jako naturalne i niedyskursywne, ani też do umieszczania środowiska w porządkach technologicznych, ale do poznawczego otwarcia na nieuchronne współzależności i relacje tych domen. Ich znaczenia nie są zakładane *a priori*, lecz klarują się podczas rozmów, obserwowanych praktyk, w toku ich zestawiania/splatania ze źródłami odnajdywanymi w archiwach, dyskursami politycznymi, tekstami kultury, strategicznymi dokumentami dotyczącymi rozwoju przemysłu i gospodarki, bezpieczeństwa energetycznego oraz dekarbonizacji, zeroemisyjności i zrównoważonego rozwoju. Gotowość do przesuwania ram konceptualnych, perspektyw poznania oraz unieważnienie podziałów na dynamiczną sytuację i nieruchomy kontekst, ekonomiczne i ekologiczne, publiczne i prywatne, lokalne i globalne pozwala na opowiedzenie – w sensie kulturowe i społeczne wyobrażenie sobie terenu od nowa i poddawanie w wątpliwość zastanych hierarchii, dominujących narracji i ustabilizowanych dyskursywnie i medialnie wizji rzeczywistości.

Istotnym założeniem projektu jest epistemologiczny i etyczny postulat inkluzywności oraz zmiany perspektywy badawczej w taki sposób, by nie praktykować tzw. **epistemologicznego ekstraktywizmu** (Linda Martín Alcoff)¹⁰, lecz dążyć do współtworzenia epistemologii zwielokrotnionych i inkluzywnych. Perspektywa ta zawiera się w postulacie zaprzestania czerpania z wiedzy i doświadczeń społecznych tak, jak w późnym kapitalizmie wydobywa się surowce i eksploatuje zasoby naturalne na rzecz epistemologii inkluzji społecznej i krytycznej uważności dostrzegania w wiedzy i doświadczeniach osób i społeczności spoza akademii zasobu, który nie tylko wzmacnia i ukonkretnia wiedzę akademicką, lecz także reorientuje ją na nowe wątki, problemy i zagadnienia.

¹⁰ L. Martin Alcoff, *Extractivist Epistemologies*, w: *Decentralizing Knowledges. Essays on Distributed Agency*, eds. L. R. Medina, S. Harding, Duke University Press, Durham and London 2025, p. 31-61.